

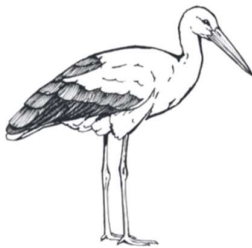
Čapí soužití s lidmi

Doplňkové informace pro učitele k výukovým programům
Na komíně je čáp! a Krajina pro čápy

Česká společnost ornitologická – www.birdlife.cz

Čáp bílý (*Ciconia ciconia*)

Nezaměnitelný celkový vzhled, černobílé zbarvení, výrazný červený zobák a červené nohy z něj dělají jednoho z nejznámějších ptáků naší přírody. Jak už to evoluce zařídila, všechno v přírodě má svůj důvod. Ani dlouhý zobák a nohy nebudou náhodou, ale uzpůsobením na určitý způsob života.

Zjara a v létě můžeme pozorovat hejna až několika desítek nehnízdících ptáků; nejčastěji na čerstvě pokosených loukách a strništích, kde za chůze loví drobné savce a hmyz. Po většinu času, než člověk začal obdělávat krajinu, lovili čápi potravu ve vysoké trávě mokřadů, které pokrývaly velkou část Evropy. Vysoký vzrůst a dlouhé štíhlé nohy s dlouhými prsty byly proto výhodou, stejně jako dlouhý zobák, kterému ani ve vysoké trávě potrava jen tak neunikla. A

pravděpodobně, když už má tak dokonalé zařízení v podobě mohutného zobáku, proč ho nevyužít ke komunikaci. Čápi nezpívají jako pěvci, ale své typické zvuky vydávají právě klapáním zobáku. Při setkání na hnízdě se můžeme stát svědky úžasné podívané – vítacího rituálu. Klapání zobáku je doprovázeno rytmickými sešranými pohyby.

Rozpětím křídel okolo 2 m je z našich brodivých největší. I velká křídla mají svůj smysl – umožňují jim plachtit.

Způsob letu

Za letu je nápadný černými letkami na bílé siluetě a rovně nataženým krkem (na rozdíl od volavky, která má krk esovitě stočený, viz [pracovní list čápi na webu ČSO](#)). Přetahují obvykle vysoko nebo společně krouží, aby vystoupali do výšky. Na rozdíl od jeřába se za letu neozývá.

Čáp může vážit až kolem 4 kg. Udržet v letu tak těžké a velké tělo je energeticky velmi náročné. Proto díky velké ploše křídel využívají stoupavé proudy, pomocí kterých ve spirále vystoupají do výše. Následuje plachtění, při kterém ztrácejí výšku. Tento způsob letu je výhodný hlavně na velké vzdálenosti – bez něho by je nebyli schopni překonat. Proto špatné počasí (chladno nebo déšť) během migrace přechkávají na zemi a využívají ho k doplnění energetických zásob. Ze stejného důvodu se vyhýbají mořské hladině, nad kterou se teplé vzdušné proudy netvoří. K přeletu z Evropy do Afriky používají 2 tahové cesty, východní a západní, které vedou přes nejužší místa Středozemního moře. Rozhraní těchto tahových cest vede právě Českem. Ptáci ze Slovenska létají již výhradně východní cestou.

Hnízdění včera a dnes

Pro umístění hnízda čápi původně využívali staré solitérní stromy v otevřené krajině, případně okraje lesních komplexů. Tento způsob hnízdění již není úplně běžný, místy se s ním však ještě můžeme setkat. Tradičně takto hnízdí například na jižní Moravě v zámeckém parku Lednice nebo v ptačí oblasti Soutok –Tvrdonicko.

Již v dávných dobách si čáp zvykl na hnízdění v lidských sídlech. Hnízda na komínech různých hospodářských stavení jsou naprosto běžná, čápům nevádí ani blízkost člověka a pravidelný ruch. Tím je myšlen každodenní pravidelný hluk různých zemědělských provozů nebo i blízké silnice. Naopak nenadálé silné vyrušení (např. uspořádaný ohňostroj) mívá na hnízdění katastrofální dopad, neboť ptáci takové hnízdo často opustí.

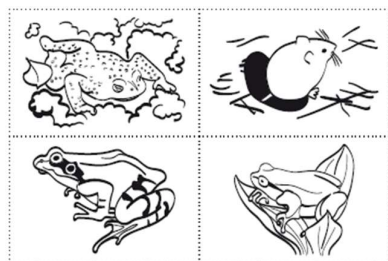
Třetím, stále častějším místem umístění hnízda je sloup elektrického vedení. Častěji se s tímto umístěním můžeme setkat na Moravě, než v Čechách. Může to souviset i s východní tahovou cestou čápů - na Balkáně je toto umístění hnízd běžné. Bohužel se jedná o velmi nebezpečný způsob hnízdění, který může skončit smrtí dospělých či mláďat (viz nebezpečí).

Během hnízdění v lidských sídlech nejsou ptáci plaší a můžeme je sledovat na neobvykle krátkou vzdálenost. Na přelomu března a dubna se k nám vracejí dosti nenápadně jednotlivě, ale za odletu v srpnu tvoří někdy velká hejna o stovkách jedinců. První na hnízdo přilétá obvykle samec, partnerka o několik dní později. Ptáci jsou věrni sobě navzájem, ale jako téměř všude i zde mohou během jarních námluv propuknout dramatické manželské konflikty, které někdy končí krvavým zraněním a výměnou partnera. Jsou věrni i svému hnízdu, které může vydržet desítky let. Takové hnízdo pak může vážit až tunu. Proto se provádějí opravy a snižování hnízd, zvláště těch příliš velikých a nakloněných.

Poprvé hnízdí čápi kolem 5. roku věku a zaznamenána byla hnízdění i 20 let starých ptáků. Vlastní hnízdění začíná během dubna. Na 2-5 vejcích sedí čápi v průměru 33 dní a mláďata jsou krmena další dva měsíce. V péči i krmení se oba partneři střídají. Koncem července většina čápů svá hnízdiště opouští, shromažďují se na loukách a koncem srpna se vydávají na dlouhou cestu do Afriky.

Staří ptáci v hnízdě se často ozývají velmi hlasitě klapáním zobáků a zřídka syčením, mláďata žadonivým vrněním.

Potrava

Potravou čápa bílého jsou především žáby, myši, drobní plazi a hmyz. Občas i ryby nebo mláďata jiných ptáků. Žáby jsou potravou, která kdysi v jídelníčku čápů pravděpodobně dominovala. Souvisí to s životem v mokřadech, které byly historicky v naší krajině mnohem rozsáhlejší a jsou biotopem čápů i obojživelníků. Jak pobřeží rybníků, tak vlhké louky s tůňmi bývaly plné žab. Ty to však v současné krajině nemají lehké. Vlhká kůže obojživelníků je velmi citlivá na chemické látky, vysoké rybí obsádky intenzivního zemědělství představující velký predanční tlak na

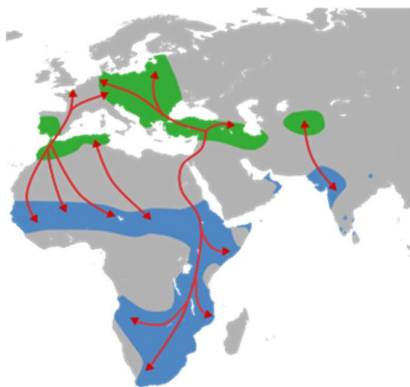
pulce, vysoká úmrtnost na silnicích nejen pod koly aut, vysoušení mokřadů – to vše se negativně projevilo na početnosti obojživelníků v naší krajině.

V současnosti proto hrají významný podíl v potravě čápů právě hraboši a další hlodavci žijící na polích. V roce 2019, kdy došlo k výraznému nárůstu hrabošů populace, bylo během podzimní migrace možné zažít na polích neobvyklou podívanou – hejna čápů čítající desítky až stovky jedinců, kteří zde lovili potravu. Tu loví za chůze, čímž se liší od volavky popelavé, která na svou kořist zpravidla nehnutě číhá.

Čapí mláďata jsou schopna polknout i nečekaně velkou kořist – videa zachycují, jak jim rodič přináší na hnízdo například potkana. Běžná potrava je ale mnohem menší a mláďatům ji střídavě přinášejí oba rodiče. Jejich dostupnost velmi ovlivňuje úspěšnost hnízdění – čím je zdroj potravy dále, tím více času stráví na cestě a méně

ji donesou mláďatům. Může se tak stát, že pro všechna mláďata jí nebude dostatek. V tomto případě většinou nejmenší mláďě nepřežije, protože není dost silné, aby si potravu vybojovalo.

Migrace a tahové rozhraní

1 Migrační cesty čápa bílého. Zdroj: Wikipedia.org

Že čápi odlétají na zimu do teplých krajín, ví snad každé malé dítě. Stejně tak snad každý dospělý slyšel pranostiku *Na svatého Řehoře čáp letí přes moře...* Ale není to tak úplně pravda. Někteří přes moře vůbec nelétají a někteří jsou už dokonce na svatého Řehoře na svých hnízdech. Ale kam doopravdy létají? A skutečně odlétají všichni?

Čáp bílý je dálkový migrant se zimovištěm v subsaharské Africe. V posledních letech zimují ale i v Evropě, např. ve Španělsku, Francii, Bulharsku a na Blízkém východě (hlavně v Izraeli). Důvodem častějšího zimování mimo Afriku může být jednak globální oteplování (mírnější zimy) a také vyšší potravní nabídka v místech zimování. Velká část populace táhnoucí západní cestou tráví zimu na skládkách na Pyrenejském poloostrově. Někteří čápi už se dokonce rozhodli neodlétat na zimoviště vůbec a úspěšně přezimují i u nás. Není jich mnoho, každoročně jde o několik jedinců a záleží na dostupnosti potravy, zda se jim podaří zimu přežít.

Oba druhy čápů jsou denními migranty táhnoucími ve větších skupinách. Při překonávání velkých vzdáleností se čápi pohybují především pomocí plachtění za využití stoupavých termálních proudů nad pevninou. Stejným způsobem táhnou např. pelikáni a někteří dravci. Nad mořem tyto vzdušné proudy chybí, proto se jim ptáci vyhýbají a pokračují nad pevninou, i když to často značně prodlužuje jejich tahovou trasu. Moře překonávají nad úžinami.

Evropští čápi bílí migrují dvěma hlavními tahovými cestami. Ta „západní“ vede přes Gibraltar do západní Afriky, kde čápi zůstávají a zřejmě již nepokračují na východ, a nemísí se tedy s ptáky táhnoucími „východní“ tahovou cestou přes Turecko do zimovišť ve východní a jihovýchodní Africe. Naši hnízdící čápi využívají v různé míře obě trasy.

Čápi bílí hnízdící v ČR se od listopadu do února shromažďují v travnatých oblastech afrických savan a stepí. Při průtahu Afrikou využívají okolí vodních ploch, kde tráví delší přestávky na tahu. Nálezy našich ptáků v zimních měsících pocházejí z Etiopie, Keni, Ugandy, Tanzanie, Mosambiku a Zimbabwe. Nejvíce nálezů našich kroužkovanců (více než 50) však evidujeme v Jihoafrické republice, která je zároveň nejvzdálenější destinací našich čápů bílých. Přímá vzdálenost mezi hnízdištěm a zimovištěm činí v tomto případě kolem 9000 km. Ptáci ale neletí přímo a při cestě „tam a zpět“ překonají určitě více než 20 000 km, což dělá z čápa bílého náš nejdále táhnoucí ptačí druh. Někteří jedinci (zejména nedospělí, výjimečně i dospělci) se nevracejí do Evropy a mohou i letní období trávit v Africe. Z těchto jedinců zřejmě pochází i malá hnízdící populace čápa bílého v jižní Africe.

Pro představu aktuálního výskytu čápů v Evropě v průběhu roku doporučujeme [Euro Bird Portal](#).

Vliv lidského hospodaření a zásahů do krajiny

Pole, louky a mokřady, pestrá krajina – krajina pro čápy

Přítomnost čápů v krajině je stejně jako u jiných druhů zvířat úzce vázána na potravní zdroje. Hlavními biotopy, kde čápi loví potravu, jsou pole, louky a mokřady. Zdravá a pestrá krajina, která čápům nabídne dostatek potravy, je to, co ovlivňuje jejich přítomnost v našem okolí. Místo k hnízdění si již vždy najdou, jak dokazuje řada hnízd na sloupech elektrického vedení.

Zemědělská krajina, významné potravní stanoviště čápů, prošla v minulosti proměnami, které v ní zanechaly celou řadu přetrvávajících negativních trendů – velké lány polí s monokulturami, chemizací nebo odvádění vody z krajiny. Právě tyto faktory ohrožují největší měrou populace čápů bílých. Jednoznačně největším ohrožením na hnízdištích tak zůstává stále intenzivnější hospodaření v krajině. Zřejmě kvůli němu se čápi bílí stěhují ze sterilní zemědělské krajiny nížin do vyšších poloh. Odvodněné lány polních plodin nejsou pro čápy vhodným prostředím. V pahorkatinách je přece jen mozaika krajiny pestřejší a čápi zde nacházejí více potravy. V zemědělství se

navíc stále používají na trávení hlodavců a různých rostlinných škůdců rozličné chemikálie, které samozřejmě škodí i těm, kteří se hlodavci živí, jako jsou právě čápi, ale i draví ptáci či sovy. Nebezpečné jedy jako např. karbofuran jsou již od roku 2008 v EU zakázané, stále se však objevují otravy zvířat způsobené tímto prudkým nervovým jodem, který byl součástí insekticidu používaného pod názvem Furadan.

Jedině **zdravá, pestrá a šetrně obhospodařovaná krajina** zajistí čápům dostatečnou potravní nabídku. Důležité je proto **zachování a obnova krajinných prvků** jako jsou mokřady, remízky nebo meze. Klíčová je také **podpora ekologického zemědělství**. Farmy s drobnými políčky, pestrými osevními postupy a časově rozrůzněnou sklizní travních porostů přispívají k tolik postrádané mozaikovitosti krajiny. K šetrnému hospodaření patří také **omezené používání pesticidů**, v případě čápů především rodenticidů (přípravky na trávení hlodavců). Připomínáme případ z roku 2019, kdy se dva čápi na Opavsku otrávilí jodem na hraboše (více [ZDE](#)).

Nebezpečí

Počasi

Velký nepřítel pro malá mláďata je nepříznivé počasí v červnu a červenci. Pokud hodně prší a je chladno, čápata prochladnou a mohou uhynout. Špatné počasí v době krmení malých mláďat je pro čápy kritické a o život může přijít až třetina čápat. Tragickou byla z tohoto pohledu [hnízdni sezóna 2013](#), kdy čápi úspěšně vyvedli jen minimum mláďat. Ale i s jednou takto neúspěšnou sezónou se dlouhověcí čápi snadno vyrovnají, tedy alespoň pokud nebude k podobným výkyvům docházet častěji. Bohužel právě stále častějšími extrémy se projevuje lidmi způsobená a stále prohlubovaná klimatická změna.

Elektrické vedení

Čápi bílí rádi hnízdí na přehledném místě, ze kterého mají dobrý rozhled do okolí. Jako vhodné se tak jeví v krajině sloupy elektrického vedení nebo různé jiné stožáry. Ptáci však dráty snadno přehlédnou, zvláště pokud je třeba mlha. Pro čápata, která se teprve učí létat, jsou tyto „pasti“ ještě nebezpečnější. K úhynům mladých

nezkušených čápů dochází pravidelně na sloupech elektrického vedení, značné úhyny dosud způsobují nezabezpečená elektrická vedení, v menší míře lopatky větrných elektráren při tahových cestách čápů.

Energetické společnosti nebezpečné úseky postupně zabezpečují, jedná se však o časově a finančně velmi náročný proces. Nejnebezpečnější typ sloupy poznáme podle vodorovné konzoly se třemi podpěrnými izolátory. Tyto sloupy jsou nahrazovány alternativní konzolou (tzv. pařát) doplněnou bidlem z nevodivého materiálu. Jako další ochranná opatření slouží izolované vodiče a kryty zabraňující dosednutí ptáků. V České republice se podařilo zabezpečit již 15 % sloupů. ČSO spolupracuje se společností EG.D (dříve E.ON) a společně připravují transfery čápích hnízd z aktivních sloupů na náhradní hnízdní podložky.

Hnízdo na spadnutí

Čápi své hnízdo každoročně dostavují. To může mít za následek, že stará hnízda váží i několik set kilogramů. Pro budovu, na které je takové hnízdo umístěno, je to poměrně velká zátěž a někdy může dojít i k narušení objektu. Pokud je hnízdo postaveno ledabyle, může časem i spadnout. Stromová hnízda zase občas zarostou větvemi, což se čápům nelíbí a tato hnízda opouštějí. Další potíž se skrývá v materiálu používaném při stavbě hnízda. Čápi často donesou na hnízdo i různé odpadky v podobě provázků či plastů. Čápata si pak mohou tyto předměty zaplést různě kolem končetin a způsobit si tak trvalá zranění někdy i smrt. A někdy prostě čápi hnízdo z nějakého důvodu na stavbě vadí. I pro tyto případy však existuje řešení.

Čáp bílý je podle Zákona o ochraně přírody a krajiny zvláště chráněným druhem, u něhož jsou chráněna i hnízdiště. Není proto možné s hnízdem jakkoli manipulovat bez souhlasu orgánů ochrany přírody. Tím je Krajský úřad, popřípadě správa Chráněné krajinné oblasti či Národního parku. Jen oni mohou vydat tzv. výjimku ze zákona, která přesně stanoví podmínky, za jakých může dojít k úpravě či odstranění hnízda.

Nebezpečné cestování

Ačkoli si to často neuvědomujeme, oba druhy čápů u nás tráví jen polovinu života. Také polovinu všech ohrožení, anebo možná mnohem více, musíme hledat mimo náš stát, na dlouhých tahových cestách a v zimovištích. Problémy jsou podobné jako u nás, často ale v mnohem větším rozsahu a s tragičtějšími dopady. Například snímky stovek mrtvých čápů, kteří za mlhy či v noci narazili do drátů velmi vysokého napětí na Arabském poloostrově, již několikrát obletěly svět. Je přitom jasné, že valnou většinu takovýchto neštěstí na pouštích nikdo neobjeví. Ještě zásadnější je ale opět stav krajiny. Jako příklad uveďme opakovaná sucha v oblasti Sahelu, v travnatém pásu táhnoucím se po jižním okraji Sahary napříč celou Afrikou. Pro čápy jde o oblast nesmírně důležitou pro doplnění zásob při přeletu Sahary. Je doloženo, že sucho v období migrace znamená pro čápy větší katastrofu než všechna ostatní ohrožení dohromady – pokud hejna nenajdou oázu, kde by se mohla nakrmit a napít, hynou po stovkách a tisících. Dílo zkázy pak dokonává DDT, vysušování mokřadů a lov pro zábavu i obživu.

© Česká společnost ornitologická 2021 | text Gabriela Dobruská | ilustrace Jan Hošek, Jiří Kaláček, Pavel Procházka

Materiál vznikl s podporou Ministerstva životního prostředí v rámci projektu Na křídlech ptáků, projekt nemusí vyjadřovat stanoviska MŽP.